

Views of People and Government Officials in Southern Border Provinces Toward Practices According to Islamic Principles as judged by 'Chularajamontree' Chief Imam of Muslims in Thailand : A Case Study of Muang District, Pattani Province

Suthep Suntiwaranont¹

Dolmanach Baka²

Khrusri Wisetsuwannaphoomee³

Noppabhadol Wisetsuwannaphoomee⁴

¹M.Ed.(Educational Measurement), Assistant Professor,
Department of Educational Measurement and Research, Faculty of Education,

²M.A.(Comparative Religion), Assistant Professor,
Department of College of Islamic Studies, College of Islamic Studies,

³M.Ed.(Biological Science), Assistant Professor,

⁴B.Ed.(Education), Lecturer,
Demonstration School, Faculty of Education,
Prince of Songkla University

Abstract

The purposes of this study were of threefold : (1) to investigate views of Muslim vs Buddhist Thais and Muslim vs Buddhist government officials toward practices in accordance with Islamic principles as judged by Chularajamontree the Chief Imam of Muslims in Thailand as well as their view conflicts derived from such practices; (2) to compare views toward practices and their view conflicts derived from such practices in terms of sample type, religion, residence, ministerial office affiliation, years of service and Islamic education attainment; and (3) to investigate views of Islamic religious leaders, local Muslim community leaders and Muslim vs Buddhist academics regarding such practices. The samples were 436 residents of Muang District, Pattani Province. The research instrument was a 26-item. Data were analyzed using percentage, arithmetic mean, standard deviation, t-test, F-test of one-way ANOVA and Scheffe's method. The findings were as follows.

1. It was found that for the overall views Muslim Thais and Muslim government officials agreed on the practices whereas the Buddhist counterparts were unsure of whether they all agreed on the practices.

2. It was found that for the overall views all samples were unsure of whether they would agree on the fact that such practices would cause any view conflicts.

3. Comparison results of views for some variables were the following.

3.1 Muslim Thais and Muslim government officials agreed more with such practices than their Buddhist counterparts.

3.2 Buddhist government officials under the Ministry of Defense agreed more with such practices than their counterparts under the Ministries of Public Health, Interior, Education and University Affairs.

4. Comparison results of view conflicts for some variables derived from such practices include the following.

4.1 Buddhist government officials viewed that such practices would cause view conflicts more than Muslim Thais, Buddhist Thais and Muslim government officials did.

4.2 There was no difference in the views that such practices would cause view conflicts among Buddhist government officials under different ministries.

5. The majority of Islamic religious leaders, local Muslim community leaders and Muslim vs Buddhist academics agreed on practices except for some disagreement in certain items among some groups.

Keywords : views, view conflict, practices, Islamic principles, 'Chularajamontree' Chief Imam of Muslims, southern border provinces

ความคิดเห็นของประชาชนและข้าราชการในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีต่อ ข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี กรณีศึกษาในอำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

สุเทพ สันติวรานนท์¹

ดลมนรรัตน์ บากา²

เครือศรี วิเศษสุวรรณภูมิ³

นพปฎล วิเศษสุวรรณภูมิ⁴

¹กศ.ม.(การวัดผลการศึกษา), ผู้ช่วยศาสตราจารย์
ภาควิชาประเมินผลและวิจัยทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

²อ.ม.(ศาสนาเปรียบเทียบ), ผู้ช่วยศาสตราจารย์

ภาควิชาอิสลามศึกษา วิทยาลัยอิสลามศึกษา

³วท.ม.(วิทยาศาสตร์ชีวภาพ), ผู้ช่วยศาสตราจารย์

⁴ศศ.บ.(ศึกษาศาสตร์), อาจารย์

ภาควิชาโรงเรียนสาธิต คณะศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาร้อยละและระดับความคิดเห็นของประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิมและ
ไทยพุทธที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี และความขัดแย้งทางความคิดที่
เกิดจากข้อปฏิบัติ (2) เปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติและความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติดังกล่าว
ตามตัวแปรประเภทกลุ่มตัวอย่าง ศาสนา เขตที่อยู่อาศัย กระทรวงที่สังกัด อาชญากร และระดับการศึกษาทางศาสนาอิสลาม
(3) ศึกษาความคิดเห็นของผู้นำศาสนาอิสลาม ผู้นำท้องถิ่นมุสลิม และนักวิชาการไทยมุสลิมและไทยพุทธเกี่ยวกับข้อปฏิบัติ
ดังกล่าว โดยศึกษากับกลุ่มตัวอย่างในอำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี จำนวน 436 คน โดยมีเครื่องมือวิจัยเป็นแบบสอบถาม
ความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติดังกล่าว จำนวน 26 ข้อ (ประเด็น) การวิเคราะห์ข้อมูลใช้ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
การทดสอบที (t-test) การทดสอบเอฟ (F-test) จากการวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียว (one-way analysis of
variance) และการทดสอบเอฟโดยวิธีเชฟเฟ (Scheffe's method) ซึ่งผลการวิจัยพบว่า

1. โดยภาพรวมประชาชนไทยมุสลิมและข้าราชการไทยมุสลิมเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติ แต่ประชาชนไทยพุทธและ
ข้าราชการไทยพุทธไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าว
2. โดยภาพรวมทั้งประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิมและไทยพุทธ ยังไม่แน่ใจว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะทำให้มีความ
ขัดแย้งทางความคิดก่อนหรือไม่
3. ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติบางตัวแปร
 - 3.1 ประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิม เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวมากกว่าประชาชนและข้าราชการไทยพุทธ

3.2 ข้าราชการไทยพุทธสังกัดกระทรวงกลาโหมเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติมากกว่าข้าราชการสังกัดกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ และทบวงมหาวิทยาลัย

4. ผลการเปรียบเทียบความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติบางตัวแปร

4.1 ข้าราชการไทยพุทธเห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าว จะทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดต่อกันมากกว่าประชาชนไทยมุสลิม ประชาชนไทยพุทธและข้าราชการไทยมุสลิม

4.2 ข้าราชการไทยพุทธสังกัดกระทรวงต่างกัน เห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดต่อกันไม่แตกต่างกัน

5. ผู้นำศาสนาอิสลาม ผู้นำท้องถิ่นมุสลิม และนักวิชาการไทยมุสลิมและไทยพุทธส่วนใหญ่เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติ ยกเว้นบางกลุ่มในบางประเด็นที่ไม่เห็นด้วย

คำสำคัญ : ความคิดเห็น, ความขัดแย้งทางความคิด, ข้อปฏิบัติ, หลักศาสนาอิสลาม, จุฬาราชมนตรี, จังหวัดชายแดนภาคใต้

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จังหวัดชายแดนภาคใต้ ประกอบด้วย จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูล และสงขลา มีประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวไทยมุสลิมประมาณร้อยละ 67 เป็นชาวไทยพุทธ ประมาณร้อยละ 31 และศาสนิกชนอื่นร้อยละ 2 (สภาความมั่นคงแห่งชาติ, 2539 : 3) ซึ่งประชากรส่วนใหญ่มีสภาพปัญหาแตกต่างจากภูมิภาคอื่นของประเทศ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และมีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง (ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้, ม.ป.ป. : 2)

จากสภาพปัจจุบันประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวไทยมุสลิม แต่ข้าราชการส่วนใหญ่เป็นชาวไทยพุทธ ทำให้เกิดปัญหาสังคมจิตวิทยาที่ละเอียดอ่อน ซึ่งมีพื้นฐานมาจากความไม่เข้าใจกัน อย่างไรก็ตาม ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) ได้พยายามแก้ปัญหาดังกล่าว โดยรวบรวมปัญหาขัดแย้งเหล่านั้นให้กับจุฬาราชมนตรี เพื่อวินิจฉัยและให้ความกระจ่าง ซึ่งหลักการพิจารณาได้คำนึงถึงความถูกต้องทางศาสนาที่ได้วิเคราะห์อย่างละเอียดแล้วเป็นเกณฑ์ (ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้, 2527 : 3) อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันคำวินิจฉัยปัญหาขัดแย้งทั้ง 23 ข้อ ยังมีได้นำไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทางความคิดและการปฏิบัติ จึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการศึกษาวินิจฉัย เพื่อจะได้นำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มชนต่างศาสนา ในพื้นที่

ชายแดนภาคใต้ต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาร้อยละและระดับความคิดเห็นของประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิมและไทยพุทธที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี
2. เพื่อศึกษาจำนวนร้อยละและระดับความขัดแย้งทางความคิดของประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิมและไทยพุทธที่เกิดจากข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี
3. เพื่อเปรียบเทียบระดับความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติและระดับความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามตัวแปรประเภทกลุ่มตัวอย่าง ศาสนา เขตที่อยู่อาศัย กระทรวงที่สังกัด อายุ-ราชการและระดับการศึกษาทางศาสนาอิสลาม
4. เพื่อทราบความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากผู้นำศาสนาอิสลาม ผู้นำท้องถิ่นมุสลิมและนักวิชาการไทยมุสลิม และนักวิชาการไทยพุทธ

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความรู้ ความเข้าใจ ปรับหรือสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันระหว่างประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิมและไทยพุทธ อันจะนำไปสู่การปฏิบัติงานหรือปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ได้รับความรื่นและเป็นไปด้วยดี

อีกทั้งผู้ที่เกี่ยวข้องจะได้ตระหนักถึงปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นเพื่อเตรียมการป้องกันและแก้ไขต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตเนื้อหา ครอบคลุมข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี โดยศึกษาจากหนังสือคำตอบจุฬาราชมนตรีเกี่ยวกับปัญหาขัดแย้งในด้านศาสนาอิสลาม

2. กลุ่มตัวอย่าง (sample) เป็นประชาชนในเขตเมืองและในเขตชนบทจำนวน 254 คน แบ่งเป็นประชาชนไทยมุสลิม 178 คนและประชาชนไทยพุทธ 76 คน โดยใช้วิธีสุ่มอย่างง่าย (simple random sampling) ข้าราชการสังกัดกระทรวงต่างๆ 6 กระทรวง จำนวน 175 คน แบ่งเป็นข้าราชการไทยมุสลิม 65 คน และข้าราชการไทยพุทธ 110 คน โดยใช้วิธีสุ่มอย่างง่าย และผู้นำศาสนาอิสลาม ผู้นำท้องถิ่นมุสลิมและนักวิชาการไทยมุสลิมและไทยพุทธ 7 คน โดยใช้วิธีสุ่มแบบมีจุดมุ่งหมาย (purposive sampling) รวมกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 436 คน ในอำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

3. ตัวแปร

3.1 ตัวแปรอิสระ (independent variables) ได้แก่ ประเภทกลุ่มตัวอย่าง (ประชาชน และข้าราชการ) ศาสนาเขตที่อยู่อาศัย กระทรวงที่สังกัด อายุราชการ และระดับการศึกษาทางศาสนาอิสลาม

3.2 ตัวแปรตาม (dependent variables) ได้แก่ ความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลามและความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติดังกล่าว

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลามและความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติ ประกอบด้วยคำถาม ซึ่งพิจารณาและขยายจากปัญหาขัดแย้งที่ตอบโดยจุฬาราชมนตรีทั้ง 23 ข้อ (สำนักจุฬาราชมนตรี, ม.ป.ป. : 118-132) ได้เป็นแบบสอบถามที่ใช้ในการวิจัย จำนวน 26 ข้อ ลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า 3 ระดับ คือ เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย และไม่แน่ใจกับข้อปฏิบัติ และมี ไม่มีและไม่แน่ใจจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิด สำหรับ

คุณภาพของแบบสอบถามมีคุณภาพ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. คุณภาพด้านความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (content validity) โดยสร้างแบบสอบถามได้ครอบคลุมประเด็นปัญหาขัดแย้งทุกข้อ และคุณภาพด้านความเที่ยงตรงเชิงโครงสร้าง (construct validity) โดยสร้างได้สอดคล้องกับประเด็นปัญหาคำตอบ ข้อเสนอแนะ ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี

2. คุณภาพด้านความเชื่อมั่น (reliability) โดยวิธีสัมประสิทธิ์แอลฟา (alpha coefficient)

2.1 แบบสอบถามความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติเมื่อนำไปทดลองกับประชาชนและข้าราชการ มีค่าความเชื่อมั่น .6676 และ .8436 ตามลำดับ ค่าความเชื่อมั่นโดยรวม .6995

2.2 แบบสอบถามความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติ เมื่อนำไปทดลองกับประชาชนและข้าราชการ มีค่าความเชื่อมั่น .8794 และ .8897 ตามลำดับ ค่าความเชื่อมั่นโดยรวม .8784

สำหรับแบบสอบถามที่เกี่ยวกับข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรีจำนวน 26 ข้อ มีดังนี้

1. ชาวไทยมุสลิมไม่ต้องยื่นขึ้นขณะที่ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย

2. นักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิมไม่ต้องรำไหว้ครู โดยการกราบในวิซามวยไทย ระเบียบ ระเบียบ นาฏศิลป์ เป็นต้น

3. นักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิม สามารถนำดอกไม้มอบแก่ครูเพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูรู้คุณได้

4. การมอบรูปเทียนให้แก่ครูของนักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิมเป็นการไม่บังควร เพราะรูปเทียนถูกใช้ในการกราบไหว้บูชามากกว่าอย่างอื่น

5. การกำหนดบทขอพรในพิธีที่เชิญผู้นำศาสนามาร่วมในพิธีให้ผู้นำศาสนาเป็นผู้กำหนดบทขอพร (ดูอา) เอง

6. ไม่ต้องเชิญชาวไทยมุสลิมเข้าในพิธี หรือร่วมทำบุญในงานพิธีต่างๆ ที่ขัดกับหลักศาสนาอิสลาม เช่น วันสงกรานต์ ลอยกระทง แพ้เทียนพรรษา ทอดกฐิน เป็นต้น

7. หน่วยงานราชการสามารถใช้ อัล-กูรอาน เพื่อให้ชาวไทยมุสลิมซึ่งเป็นคู่กรณี หรือพยานสาบานตัวได้

8. ข้าราชการชาวไทยมุสลิมไม่ต้องนำพวงมาลาไปถวายบังคมพระบรมรูป เพราะอิสลามห้ามเคารพรูปปั้นทุกชนิด

9. ในการแต่งกายตามเครื่องแบบต่างๆ เพื่อความเหมาะสมตามสถานการณ์และสถานที่ เช่น การแต่งเครื่องแบบลูกเสือ เครื่องแบบกีฬา เป็นต้น ชาวไทยมุสลิมต้องมุ่งกางเกงที่มีขายาวพันหัวเข่าลงมาหรือสวมถุงเท้าให้สูงขึ้นมา

10. ไม่ให้มีการแห่สุภาพสตรีในวันพิธีเฉลิมฉลองวันคล้ายวันประสูติของนบีมุหัมมัด คือล ชลข

11. การแต่งรถประกวดห้ามแต่งเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ

12. สถานศึกษา และสถานที่ราชการควรหยุดในวันศุกร์ และวันเสาร์ เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวไทยมุสลิมไปละหมาดได้ในวันศุกร์

13. พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายศาสนาอิสลาม กฎกระทรวง และระเบียบต่างๆ ในปัจจุบันยังไม่เหมาะสม

14. ถ้าครูและนักเรียน นักศึกษาในห้องเรียนหรือในโรงเรียนเป็นชาวไทยมุสลิมทั้งหมดต้องให้มีการกล่าวสละมเมื่อพบกันครั้งแรก

15. นักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิมสามารถกล่าวคำสวัสดีและยกมือไหว้ครูชาวไทยพุทธได้

16. ศอ.บต.ควรจัดตั้งกรมการพิจารณาหนังสือศาสนาเปรียบเทียบของเสฐียร พันธงชัย ซึ่งมีข้อความบางตอนขัดกับหลักศาสนาอิสลาม

17. ในการเข้าแถวเคารพธงชาติ ขณะที่นักเรียนไทยพุทธสวดมนต์ไหว้พระ นักเรียนไทยมุสลิมควรทบทวนหลักศรัทธา (รุกนอีมาน) หลักปฏิบัติ (รุกนอิสลาม) หรืออ่านบทขอพรในใจ

18. การสร้างมัสยิดเพื่อทำละหมาดสามารถสร้างได้ทุกพื้นที่ที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่

๑ 19. กลุ่ม "ตะวะฮฺ" (กลุ่มเผยแพร่ศาสนาอิสลาม) ทำให้เกิดความสามัคคีกับคนต่างศาสนา

20. ชาวไทยมุสลิมต้องไม่เข้าร่วมในพิธีเผาศพชาวไทยพุทธ

21. นักเรียนไทยมุสลิมต้องไม่แสดงความเคารพรูปปั้นในพิธีสวดลูกเสือ

22. ชาวไทยมุสลิมต้องไม่สวมชุดดำในการร่วมแสดงความเสียใจต่อชาวไทยพุทธในการเสียชีวิต

23. ชาวไทยมุสลิมสามารถทำความเคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โดย

การยืนตรง

24. ชาวไทยมุสลิมสามารถทำความเคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โดยก้มศีรษะเล็กน้อย

25. ชาวไทยพุทธสามารถเข้าไปในมัสยิดได้ หากได้รับการอนุญาตจากผู้ดูแลมัสยิดนั้นๆ

26. การที่นักเรียนไทยมุสลิมกล่าวสละมแทนคำว่าสวัสดีถือว่าเป็นวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่ง

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เมื่อจัดทำแบบสอบถามฉบับสมบูรณ์ที่มีคุณภาพด้านความเที่ยงตรงและความเชื่อมั่น จึงกำหนดสัดส่วนและจำนวนในการเก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างโดยคำนึงถึงศาสนา ความครอบคลุมทุกตำบล ทั้งในเขตเมืองและชนบท และคำนึงถึงผู้ปฏิบัติหน้าที่ในหน่วยงานของกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับประชาชนหรือเกี่ยวข้องกับข้อปฏิบัติ จากนั้นประชุมผู้ช่วยนักวิจัย แล้วดำเนินการเก็บข้อมูล

การจัดกระทำข้อมูล

หลังจากได้เก็บรวบรวมข้อมูล จึงได้ทำการตรวจให้คะแนนตามลักษณะการตอบ ดังนี้

ความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติ		ความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติ	
การตอบ	คะแนน	การตอบ	คะแนน
เห็นด้วย	3	มี	3
ไม่แน่ใจ	2	ไม่แน่ใจ	2
ไม่เห็นด้วย	1	ไม่มี	1

การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้คอมพิวเตอร์ โปรแกรม SPSS/PC⁺ (Statistical Package for the Social Sciences/ Personal Computer Plus) เพื่อหาค่าร้อยละ (percentage) ค่าเฉลี่ย (arithmetic mean) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (standard deviation) ค่าการทดสอบที (t-test) ค่าการทดสอบเอฟ (F-test) และการทดสอบเอฟโดยวิธีของเซฟเฟ

(Scheffe's method) (Norusis, 1990 : B-5, 27, 28, 86, 89)

เกณฑ์ที่ใช้ในการแปลผล

แปลผลการวิเคราะห์ข้อมูล โดยยึดค่าเฉลี่ยตามเกณฑ์
ต่อไปนี้

**ค่าเฉลี่ยของระดับความคิดเห็น ความหมาย
ที่มีต่อข้อปฏิบัติ**

2.50-3.00	เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติ
1.50-2.49	ไม่แน่ใจในข้อปฏิบัติ
1.00-1.49	ไม่เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติ

**ค่าเฉลี่ยของระดับความขัดแย้ง ความหมาย
ทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติ**

2.50-3.00	มีความขัดแย้งทางความคิด
1.50-2.49	ไม่แน่ใจว่าจะมีความขัดแย้ง ทางความคิด
1.00-1.49	ไม่มีความขัดแย้งทางความคิด

ผลการวิจัย

1. **ความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับ
หลักศาสนาอิสลามและความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจาก
ข้อปฏิบัติ เมื่อศึกษากับประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิม
และไทยพุทธ** ได้ผลดังรายละเอียดในตาราง 1, 2 (สุเทพ
สันติวรานนท์ และคณะ, 2541 : 39-42, 57-60, 69-72,
75-78)

จากตารางที่ 1 สรุปผลวิจัยได้ ดังนี้

1.1 **ความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้อง
กับหลักศาสนาอิสลาม** ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี
พบว่า โดยภาพรวมประชาชนไทยมุสลิม ($\bar{x}=2.60$) และ
ข้าราชการไทยมุสลิม ($\bar{x}=2.70$) เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติ แต่
ประชาชนไทยพุทธ ($\bar{x}=2.28$) และข้าราชการไทยพุทธ ($\bar{x}=$
 2.16) ไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าว ซึ่งเมื่อ
ศึกษาในแต่ละกลุ่มพบว่า

1.1.1 **ประชาชนไทยมุสลิมเห็นด้วยกับข้อ
ปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม** ตามคำวินิจฉัย
ของจุฬาราชมนตรี 18 ประเด็น ส่วนประเด็นที่ไม่แน่ใจมี 8
ประเด็น คือ

1) นักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิม
สามารถนำดอกไม้มอบแก่ครูเพื่อแสดงออกถึงความกตัญญู

รู้คุณค่า

2) การมอบรูปเขียนให้แก่ครูของ
นักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิมเป็นการไม่บังควร เพราะรูป
เขียนถูกใช้ในการกราบไหว้บูชามากกว่าอย่างอื่น

3) หน่วยงานราชการสามารถใช้
อัล-กรูอาน เพื่อให้ชาวไทยมุสลิมซึ่งเป็นคู่กรณี หรือพยาน
สาบานตัวได้

4) นักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิม
สามารถกล่าวคำสวดสตีและยกมือไหว้ครูชาวไทยพุทธได้

5) ชาวไทยมุสลิมสามารถทำความ
เคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวได้โดยการยืนตรง

6) ชาวไทยมุสลิมสามารถทำความ
เคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวได้โดยก้มศีรษะเล็กน้อย

7) ชาวไทยพุทธสามารถเข้าไปใน
มัสยิดได้ หากได้รับอนุญาตจากผู้ดูแลมัสยิดนั้น ๆ

8) การที่นักเรียนไทยมุสลิมกล่าว
สลามแทนคำว่าสวัสดี ถือเป็นวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่ง

1.1.2 **ข้าราชการไทยมุสลิมเห็นด้วยกับ
ข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม** ตามคำวินิจฉัย
ของจุฬาราชมนตรี 21 ประเด็น ส่วนประเด็นที่ไม่แน่ใจมี
5 ประเด็น คือ

1) หน่วยงานราชการสามารถใช้
อัล-กรูอานเพื่อให้ชาวไทยมุสลิมซึ่งเป็นคู่กรณี หรือพยาน
สาบานตัวได้

2) สถานศึกษาและสถานที่ราชการ
ควรหยุดในวันศุกร์ และวันเสาร์ เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวไทย
มุสลิมไปละหมาดได้ในวันศุกร์

3) กลุ่ม "ตะวะฮฺ" (กลุ่มเผยแพร่
ศาสนาอิสลาม) ทำให้เกิดความสามัคคีกับคนต่างศาสนา

4) ชาวไทยมุสลิมสามารถทำความ
เคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวได้โดยก้มศีรษะเล็กน้อย

5) ชาวไทยพุทธสามารถเข้าไปใน
มัสยิดได้ หากได้รับอนุญาตจากผู้ดูแลมัสยิดนั้น ๆ

1.1.3 **ประชาชนและข้าราชการไทยพุทธ
เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม**

ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี 7 ประเด็น คือ

1) นักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิมสามารถนำดอกไม้มอบแก่ครูเพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูรู้คุณได้

2) หน่วยงานราชการสามารถใช้อัล-กูรอาน เพื่อให้ชาวไทยมุสลิมซึ่งเป็นคู่กรณี หรือพยานสาบานตัวได้

3) นักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิมสามารถกล่าวคำสวัสดีและยกมือไหว้ครูชาวไทยพุทธได้

4) ในการเข้าแถวเคารพธงชาติขณะที่นักเรียนไทยพุทธสวมตบไหว้พระ นักเรียนไทยมุสลิมควรทบทวนหลักศรัทธา (รุกนอีมาน) หลักปฏิบัติ (รุกน-อิสลาม) หรืออ่านบทขอพรในใจ

5) ชาวไทยมุสลิมสามารถทำความเคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โดยการยืนตรง

6) ชาวไทยมุสลิมสามารถทำความ

เคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โดยก้มศีรษะเล็กน้อย

7) ชาวไทยพุทธสามารถเข้าไปในมัสยิดได้ หากได้รับอนุญาตจากผู้ดูแลมัสยิดนั้นๆ

นอกจากนี้ประชาชนไทยพุทธยังเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติอีก 2 ประเด็น คือ ถ้าครูและนักเรียน นักศึกษาในห้องเรียนหรือในโรงเรียน เป็นชาวไทยมุสลิมทั้งหมดต้องให้มีการกล่าวสลามเมื่อพบกันครั้งแรก และการสร้างมัสยิดเพื่อทำละหมาด สามารถสร้างได้ทุกพื้นที่ที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่สำหรับประเด็นที่ข้าราชการไทยพุทธไม่เห็นด้วยมี 1 ประเด็น คือ สถานศึกษา และสถานที่ราชการ ควรหยุดในวันศุกร์และวันเสาร์ เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวไทยมุสลิมไปละหมาดได้ในวันศุกร์

ส่วนประเด็นที่ประชาชนไทยพุทธไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยมี 17 ประเด็น ข้าราชการไทยพุทธไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยมี 18 ประเด็น

ตารางที่ 1 ร้อยละของประชาชนและข้าราชการที่เห็นด้วยและค่าเฉลี่ยของความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม เมื่อศึกษากับประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิมและไทยพุทธ

ข้อปฏิบัติ	ร้อยละที่เห็นด้วยและค่าเฉลี่ยตามประเภทกลุ่มตัวอย่าง			
	ประชาชน ไทยมุสลิม (N=178)	ข้าราชการ ไทยมุสลิม (N=65)	ประชาชน ไทยพุทธ (N=76)	ข้าราชการ ไทยพุทธ (N=110)
1. ชาวไทยมุสลิมไม่ต้องยืนขึ้นในขณะที่ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย	83.7% $\bar{x}=2.76$ (เห็นด้วย)	86.2% $\bar{x}=2.78$ (เห็นด้วย)	33.3% $\bar{x}=1.89$ (ไม่แน่ใจ)	35.8% $\bar{x}=1.80$ (ไม่แน่ใจ)
2. นักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิม ไม่ต้องรำไหว้ครูโดยการกราบในวิชามวยไทย กระบี่ กระบอง นาฏศิลป์ เป็นต้น	82.2% $\bar{x}=2.81$ (เห็นด้วย)	93.8% $\bar{x}=2.91$ (เห็นด้วย)	37.8% $\bar{x}=1.97$ (ไม่แน่ใจ)	24.8% $\bar{x}=1.61$ (ไม่แน่ใจ)
3. นักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิม สามารถนำดอกไม้มอบแก่ครูเพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูรู้คุณได้	56.7% $\bar{x}=2.34$ (ไม่แน่ใจ)	73.4% $\bar{x}=2.59$ (เห็นด้วย)	96.1% $\bar{x}=2.93$ (เห็นด้วย)	91.8% $\bar{x}=2.87$ (เห็นด้วย)
4. การมอบธูปเทียนให้แก่ครูของนักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิมเป็นการไม่บังควรเพราะธูปเทียนถูกใช้ในการกราบไหว้บูชามากกว่าอย่างอื่น	73.0% $\bar{x}=2.49$ (ไม่แน่ใจ)	87.7% $\bar{x}=2.82$ (เห็นด้วย)	21.3% $\bar{x}=1.77$ (ไม่แน่ใจ)	27.5% $\bar{x}=1.80$ (ไม่แน่ใจ)

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ข้อปฏิบัติ	ร้อยละที่เห็นด้วยและค่าเฉลี่ยตามประเภทกลุ่มตัวอย่าง			
	ประชาชน ไทยมุสลิม (N=178)	ข้าราชการ ไทยมุสลิม (N=65)	ประชาชน ไทยพุทธ (N=76)	ข้าราชการ ไทยพุทธ (N=110)
5. การกำหนดบทขอพรในพิธีที่เชิญผู้นำ ทางศาสนาพร้อมในพิธี ให้ผู้นำศาสนาเป็น ผู้ที่กำหนดบทขอพร (ดูอา) เอง	81.9% $\bar{x}=2.73$ (เห็นด้วย)	92.1% $\bar{x}=2.89$ (เห็นด้วย)	52.6% $\bar{x}=2.43$ (ไม่แน่ใจ)	60.0% $\bar{x}=2.46$ (ไม่แน่ใจ)
6. ไม่ต้องเชิญชาวไทยมุสลิมเข้าในพิธี หรือ ร่วมทำบุญในงานพิธีต่างๆ ที่ขัดกับหลัก ศาสนาอิสลาม เช่น วันลอยกระทง แห่เทียนพรรษา ทอดกฐิน เป็นต้น	90.4% $\bar{x}=2.84$ (เห็นด้วย)	95.4% $\bar{x}=2.94$ (เห็นด้วย)	34.2% $\bar{x}=1.84$ (ไม่แน่ใจ)	55.0% $\bar{x}=2.19$ (ไม่แน่ใจ)
7. หน่วยงานราชการสามารถใช้ อัล- กุรอาน เพื่อให้ชาวไทยมุสลิมซึ่งเป็น คู่กรณี หรือพยานสาบานตัวได้	68.5% $\bar{x}=2.49$ (ไม่แน่ใจ)	60.9% $\bar{x}=2.33$ (ไม่แน่ใจ)	64.0% $\bar{x}=2.57$ (เห็นด้วย)	62.4% $\bar{x}=2.50$ (เห็นด้วย)
8. ข้าราชการชาวไทยมุสลิมไม่ต้องนำพวง มาลาไปถวายบังคมพระบรมรูปเพราะ อิสลามห้ามเคารพรูปปั้นทุกชนิด	93.3% $\bar{x}=2.87$ (เห็นด้วย)	93.8% $\bar{x}=2.89$ (เห็นด้วย)	50.0% $\bar{x}=2.26$ (ไม่แน่ใจ)	49.5% $\bar{x}=2.12$ (ไม่แน่ใจ)
9. ในการแต่งกายตามเครื่องแบบต่างๆ เพื่อความเหมาะสมตามสถานการณ์ และสถานที่ เช่น การแต่งเครื่องแบบ ลูกเสือเครื่องแบบกีฬา เป็นต้น ชาวไทยมุสลิมต้องนุ่งกางเกงที่มีชายาว พันหัวเข่าลงมาหรือสวมถุงเท้าให้สูง ขึ้นมา	93.3% $\bar{x}=2.90$ (เห็นด้วย)	81.3% $\bar{x}=2.69$ (เห็นด้วย)	56.0% $\bar{x}=2.37$ (ไม่แน่ใจ)	20.2% $\bar{x}=1.50$ (ไม่แน่ใจ)
10. ไม่ให้มีการแห่สุภาพสตรีในวันพิธี เฉลิมฉลองวันคล้ายวันประสูติของ นบีมุหัมมัด คืออลย	80.3% $\bar{x}=2.71$ (เห็นด้วย)	89.2% $\bar{x}=2.83$ (เห็นด้วย)	30.0% $\bar{x}=2.12$ (ไม่แน่ใจ)	40.2% $\bar{x}=2.28$ (ไม่แน่ใจ)
11. การแต่งรถประกวดห้ามแต่งเป็นรูป สัตว์ต่างๆ	61.1% $\bar{x}=2.63$ (เห็นด้วย)	75.0% $\bar{x}=2.69$ (เห็นด้วย)	14.7% $\bar{x}=1.72$ (ไม่แน่ใจ)	20.8% $\bar{x}=1.68$ (ไม่แน่ใจ)
12. สถานศึกษาและสถานที่ราชการ ควร หยุดในวันศุกร์และวันเสาร์ เพื่อเปิด โอกาสให้ชาวไทยมุสลิมไปละหมาด ได้ในวันศุกร์	88.2% $\bar{x}=2.83$ (เห็นด้วย)	61.5% $\bar{x}=2.40$ (ไม่แน่ใจ)	33.3% $\bar{x}=1.89$ (ไม่แน่ใจ)	12.8% $\bar{x}=1.31$ (ไม่เห็นด้วย)
13. พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูป- ถัมภ์ฝ่ายศาสนาอิสลาม กฎกระทรวง และระเบียบต่างๆ ในปัจจุบันยังไม่ เหมาะสม	70.2% $\bar{x}=2.62$ (เห็นด้วย)	61.5% $\bar{x}=2.60$ (เห็นด้วย)	30.7% $\bar{x}=2.23$ (ไม่แน่ใจ)	26.2% $\bar{x}=1.96$ (ไม่แน่ใจ)

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ร้อยละที่เห็นด้วยและค่าเฉลี่ยตามประเภทกลุ่มตัวอย่าง

ข้อปฏิบัติ	ประชาชน	ข้าราชการ	ประชาชน	ข้าราชการ
	ไทยมุสลิม (N=178)	ไทยมุสลิม (N=65)	ไทยพุทธ (N=76)	ไทยพุทธ (N=110)
14. ถ้าครูและนักเรียน นักศึกษาในห้องเรียนในโรงเรียนเป็นชาวไทยมุสลิมทั้งหมดต้องให้มีการกล่าวสละมเมื่อพบกันครั้งแรก	97.2% $\bar{x}=2.96$ (เห็นด้วย)	87.7% $\bar{x}=2.70$ (เห็นด้วย)	74.7% $\bar{x}=2.69$ (เห็นด้วย)	48.1% $\bar{x}=2.13$ (ไม่แน่ใจ)
15. นักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิม กล่าวคำสวัสดีและยกมือไหว้ครูชาวไทยพุทธได้	38.2% $\bar{x}=1.92$ (ไม่แน่ใจ)	90.8% $\bar{x}=2.88$ (เห็นด้วย)	77.6% $\bar{x}=2.72$ (เห็นด้วย)	91.7% $\bar{x}=2.87$ (เห็นด้วย)
16. ศอ.บต. ควรจัดตั้งกรรมการพิจารณาหนังสือศาสนาเปรียบเทียบของเสฐียรพันธุ์รังสี ซึ่งมีข้อความบางตอนขัดกับหลักศาสนาอิสลาม	81.5% $\bar{x}=2.75$ (เห็นด้วย)	71.9% $\bar{x}=2.70$ (เห็นด้วย)	40.5% $\bar{x}=2.32$ (ไม่แน่ใจ)	37.4% $\bar{x}=2.21$ (ไม่แน่ใจ)
17. ในการเข้าแถวเคารพธงชาติ ขณะที่นักเรียนไทยพุทธสวดมนต์ไหว้พระ นักเรียนไทยมุสลิมควรทบทวนหลักศรัทธา (รุกนอีมาน) หลักปฏิบัติ (รุกนอิสลาม) หรืออ่านบทขอพรในใจ	86.5% $\bar{x}=79$ (เห็นด้วย)	89.1% $\bar{x}=2.84$ (เห็นด้วย)	81.6% $\bar{x}=2.76$ (เห็นด้วย)	89.0% $\bar{x}=2.83$ (เห็นด้วย)
18. การสร้างมัสยิดเพื่อทำละหมาดสามารถสร้างได้ทุกพื้นที่ที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่	93.8% $\bar{x}=2.89$ (เห็นด้วย)	90.8% $\bar{x}=2.86$ (เห็นด้วย)	68.4% $\bar{x}=2.59$ (เห็นด้วย)	57.8% $\bar{x}=2.34$ (ไม่แน่ใจ)
19. กลุ่ม "ตะวะฮฺ" (กลุ่มเผยแพร่ศาสนาอิสลาม) ทำให้เกิดความสามัคคีกับคนต่างศาสนา	68.8% $\bar{x}=2.60$ (เห็นด้วย)	42.2% $\bar{x}=2.23$ (ไม่แน่ใจ)	40.5% $\bar{x}=2.35$ (ไม่แน่ใจ)	8.3% $\bar{x}=1.55$ (ไม่แน่ใจ)
20. ชาวไทยมุสลิมต้องไม่เข้าร่วมในพิธีเผาศพชาวไทยพุทธ	84.3% $\bar{x}=2.72$ (เห็นด้วย)	81.5% $\bar{x}=2.23$ (เห็นด้วย)	20.0% $\bar{x}=1.71$ (ไม่แน่ใจ)	24.5% $\bar{x}=1.70$ (ไม่แน่ใจ)
21. นักเรียนไทยมุสลิมต้องไม่แสดงความเคารพรูปปั้นในพิธีสวดดีลูกลือ	88.6% $\bar{x}=2.80$ (เห็นด้วย)	93.8% $\bar{x}=2.92$ (เห็นด้วย)	25.7% $\bar{x}=1.86$ (ไม่แน่ใจ)	34.5% $\bar{x}=1.85$ (ไม่แน่ใจ)
22. ชาวไทยมุสลิมต้องไม่สวมชุดดำในการร่วมแสดงความเสียใจต่อชาวไทยพุทธในการเสียชีวิต	80.9% $\bar{x}=2.70$ (เห็นด้วย)	92.3% $\bar{x}=2.86$ (เห็นด้วย)	19.7% $\bar{x}=1.75$ (ไม่แน่ใจ)	33.6% $\bar{x}=1.91$ (ไม่แน่ใจ)
23. ชาวไทยมุสลิมสามารถทำความเคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โดยการยืนตรง	66.3% $\bar{x}=2.46$ (ไม่แน่ใจ)	70.3% $\bar{x}=2.58$ (เห็นด้วย)	88.2% $\bar{x}=2.82$ (เห็นด้วย)	79.1% $\bar{x}=2.63$ (เห็นด้วย)

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ข้อปฏิบัติ	ร้อยละที่เห็นด้วยและค่าเฉลี่ยตามประเภทกลุ่มตัวอย่าง			
	ประชาชน ไทยมุสลิม (N=178)	ข้าราชการ ไทยมุสลิม (N=65)	ประชาชน ไทยพุทธ (N=76)	ข้าราชการ ไทยพุทธ (N=110)
24. ชาวไทยมุสลิมสามารถเข้าทำความเคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โดยก้มศีรษะเล็กน้อย	33.1% $\bar{x}=1.84$ (ไม่แน่ใจ)	53.1% $\bar{x}=2.25$ (ไม่แน่ใจ)	82.9% $\bar{x}=2.80$ (เห็นด้วย)	79.1% $\bar{x}=2.67$ (เห็นด้วย)
25. ชาวไทยพุทธสามารถเข้าไปในมัสยิดได้ หากได้รับอนุญาตจากผู้ดูแลมัสยิดนั้นๆ	35.4% $\bar{x}=1.84$ (ไม่แน่ใจ)	61.5% $\bar{x}=2.38$ (ไม่แน่ใจ)	77.6% $\bar{x}=2.64$ (เห็นด้วย)	80.0% $\bar{x}=2.72$ (เห็นด้วย)
26. การที่นักเรียนไทยมุสลิมกล่าวสละมแทนคำว่าสวัสดิ์ถือว่าเป็นวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่ง	59.6% $\bar{x}=2.31$ (ไม่แน่ใจ)	78.5% $\bar{x}=2.66$ (เห็นด้วย)	55.3% $\bar{x}=2.34$ (ไม่แน่ใจ)	50.0% $\bar{x}=2.22$ (ไม่แน่ใจ)
โดยภาพรวม	$\bar{x}=2.60$ (เห็นด้วย)	$\bar{x}=2.70$ (เห็นด้วย)	$\bar{x}=2.28$ (ไม่แน่ใจ)	$\bar{x}=2.16$ (ไม่แน่ใจ)

ตารางที่ 2 ร้อยละของประชาชนและข้าราชการที่เห็นว่ามีความขัดแย้งทางความคิดและค่าเฉลี่ยของความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลามเมื่อศึกษากับประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิมและไทยพุทธ

ข้อปฏิบัติ	ร้อยละที่เห็นว่ามิใช่และค่าเฉลี่ยตามประเภทกลุ่มตัวอย่าง			
	ประชาชน ไทยมุสลิม (N=178)	ข้าราชการ ไทยมุสลิม (N=65)	ประชาชน ไทยพุทธ (N=76)	ข้าราชการ ไทยพุทธ (N=110)
1. ชาวไทยมุสลิมไม่ต้องยืนขึ้นในขณะที่ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย	22.5% $\bar{x}=1.68$ (ไม่แน่ใจ)	34.4% $\bar{x}=1.84$ (ไม่แน่ใจ)	24.0% $\bar{x}=1.95$ (ไม่แน่ใจ)	48.1% $\bar{x}=2.19$ (ไม่แน่ใจ)
2. นักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิมไม่ต้องว่าไหว้ครู โดยการกราบในวิชามวยไทย กระบี่ กระบอง นาฏศิลป์ เป็นต้น	21.9% $\bar{x}=1.65$ (ไม่แน่ใจ)	31.3% $\bar{x}=1.77$ (ไม่แน่ใจ)	9.5% $\bar{x}=1.62$ (ไม่แน่ใจ)	52.4% $\bar{x}=2.33$ (ไม่แน่ใจ)
3. นักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิม สามารถนำดอกไม้มามอบแก่ครูเพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูรู้คุณได้	16.9% $\bar{x}=1.63$ (ไม่แน่ใจ)	23.8% $\bar{x}=1.65$ (ไม่แน่ใจ)	8.0% $\bar{x}=1.32$ (ไม่มี)	17.3% $\bar{x}=1.52$ (ไม่แน่ใจ)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ข้อปฏิบัติ	ร้อยละที่เห็นว่า มี และค่าเฉลี่ยตามประเภทกลุ่มตัวอย่าง			
	ประชาชน ไทยมุสลิม (N=178)	ข้าราชการ ไทยมุสลิม (N=65)	ประชาชน ไทยพุทธ (N=76)	ข้าราชการ ไทยพุทธ (N=110)
4. การมอบฐกเทียนให้แก่ครูของนักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิมเป็นการไม่บังควร เพราะฐกเทียนถูกใช้ในการกราบไหว้ บูชามากกว่าอย่างอื่น	20.8% $\bar{x}=1.55$ (ไม่แน่ใจ)	29.7% $\bar{x}=1.70$ (ไม่แน่ใจ)	13.5% $\bar{x}=1.77$ (ไม่แน่ใจ)	35.0% $\bar{x}=2.08$ (ไม่แน่ใจ)
5. การกำหนดบทขอพรในพิธีที่เชิญผู้นำ ทางศาสนาร่วมในพิธี ให้ผู้นำศาสนา เป็นผู้ที่กำหนดบทขอพร (ดูอา) เอง	16.4% $\bar{x}=1.57$ (ไม่แน่ใจ)	14.1% $\bar{x}=1.37$ (ไม่มี)	8.0% $\bar{x}=1.65$ (ไม่แน่ใจ)	21.1% $\bar{x}=1.66$ (ไม่แน่ใจ)
6. ไม่ต้องเชิญชาวไทยมุสลิมเข้าในพิธี หรือร่วมทำบุญในงานพิธีต่างๆ ที่ ขัดกับหลักศาสนาอิสลาม เช่น วันลอยกระทง แห่งเทียนพรรษา ทอดกฐิน เป็นต้น	19.1% $\bar{x}=1.48$ (ไม่มี)	26.9% $\bar{x}=1.66$ (ไม่แน่ใจ)	25.3% $\bar{x}=1.80$ (ไม่แน่ใจ)	25.3% $\bar{x}=1.81$ (ไม่แน่ใจ)
7. หน่วยงานราชการสามารถใช้ อัล- กุรอาน เพื่อให้ชาวไทยมุสลิมซึ่งเป็น คู่กรณี หรือพยานสถาบันตัวได้	14.6% $\bar{x}=1.61$ (ไม่แน่ใจ)	18.8% $\bar{x}=1.61$ (ไม่แน่ใจ)	6.8% $\bar{x}=1.55$ (ไม่แน่ใจ)	17.0% $\bar{x}=1.68$ (ไม่แน่ใจ)
8. ข้าราชการชาวไทยมุสลิมไม่ต้องนำพวง มาลาไปถวายบังคมพระบรมรูปเพราะ อิสลามห้ามเคารพรูปปั้นทุกชนิด	16.9% $\bar{x}=1.44$ (ไม่มี)	28.6% $\bar{x}=1.63$ (ไม่แน่ใจ)	15.3% $\bar{x}=1.61$ (ไม่แน่ใจ)	36.3% $\bar{x}=1.97$ (ไม่แน่ใจ)
9. ในการแต่งกายตามเครื่องแบบต่าง ๆ เพื่อความเหมาะสมตามสถานการณ์ และสถานที่ เช่น การแต่งเครื่องแบบ ลูกเสือเครื่องแบบกีฬา เป็นต้น ชาวไทยมุสลิมต้องนุ่งกางเกงที่มี ชายาวพันหัวเข่าลงมา หรือสวมถุงเท้า ให้สูงขึ้นมา	17.4% $\bar{x}=1.55$ (ไม่แน่ใจ)	24.2% $\bar{x}=1.63$ (ไม่แน่ใจ)	13.5% $\bar{x}=1.68$ (ไม่แน่ใจ)	46.5% $\bar{x}=2.21$ (ไม่แน่ใจ)
10. ไม่ให้มีการแห่สุภาพสตรี ในวันพิธี เฉลิมฉลองวันคล้ายวันประสูติของ นบีผู้มหัศจรรย์ คือลย	19.8% $\bar{x}=1.63$ (ไม่แน่ใจ)	19.0% $\bar{x}=1.49$ (ไม่มี)	12.0% $\bar{x}=1.75$ (ไม่แน่ใจ)	9.2% $\bar{x}=1.71$ (ไม่แน่ใจ)
11. การแต่งรถประกวดห้ามแต่งเป็นรูป สัตว์ต่างๆ	14.9% $\bar{x}=1.62$ (ไม่แน่ใจ)	12.9% $\bar{x}=1.53$ (ไม่แน่ใจ)	14.1% $\bar{x}=1.82$ (ไม่แน่ใจ)	20.6% $\bar{x}=1.84$ (ไม่แน่ใจ)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ร้อยละที่เห็นว่ามีและค่าเฉลี่ยตามประเภทกลุ่มตัวอย่าง

ข้อปฏิบัติ	ประชาชน	ข้าราชการ	ประชาชน	ข้าราชการ
	ไทยมุสลิม (N=178)	ไทยมุสลิม (N=65)	ไทยพุทธ (N=76)	ไทยพุทธ (N=110)
12. สถานศึกษาและสถานที่ราชการ ควรหยุดในวันศุกร์และวันเสาร์ เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวไทยมุสลิมไปละหมาดได้ในวันศุกร์	22.5% $\bar{x}=1.67$ (ไม่แน่ใจ)	33.9% $\bar{x}=1.94$ (ไม่แน่ใจ)	28.4% $\bar{x}=1.92$ (ไม่แน่ใจ)	50.5% $\bar{x}=2.23$ (ไม่แน่ใจ)
13. พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายศาสนาอิสลาม กฎกระทรวง และระเบียบต่างๆ ในปัจจุบันยังไม่เหมาะสม	15.7% $\bar{x}=1.73$ (ไม่แน่ใจ)	19.4% $\bar{x}=1.85$ (ไม่แน่ใจ)	14.9% $\bar{x}=1.96$ (ไม่แน่ใจ)	25.8% $\bar{x}=2.12$ (ไม่แน่ใจ)
14. ถ้าครูและนักเรียน นักศึกษาในห้องเรียนในโรงเรียนเป็นชาวไทยมุสลิมทั้งหมดต้องให้มีการกساءสลามเมื่อพบกันครั้งแรก	9.6% $\bar{x}=1.29$ (ไม่มี)	14.5% $\bar{x}=1.39$ (ไม่มี)	6.8% $\bar{x}=1.41$ (ไม่มี)	18.4% $\bar{x}=1.68$ (ไม่แน่ใจ)
15. นักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิม กล่าวคำสวัสดีและยกมือไหว้ครูชาวไทยพุทธได้	33.1% $\bar{x}=1.95$ (ไม่แน่ใจ)	16.1% $\bar{x}=1.47$ (ไม่มี)	9.3% $\bar{x}=1.49$ (ไม่มี)	14.0% $\bar{x}=1.42$ (ไม่มี)
16. ศอ.บ.ต. ควรจัดตั้งกรรมการพิจารณาหนังสือศาสนาเปรียบเทียบของเสรีयरพันธังสี ซึ่งมีข้อความบางตอนขัดกับหลักศาสนาอิสลาม	17.4% $\bar{x}=1.62$ (ไม่แน่ใจ)	24.2% $\bar{x}=1.90$ (ไม่แน่ใจ)	13.7% $\bar{x}=1.82$ (ไม่แน่ใจ)	15.6% $\bar{x}=1.99$ (ไม่แน่ใจ)
17. ในการเข้าแถวเคารพธงชาติ ขณะที่นักเรียนไทยพุทธสวดมนต์ไหว้พระ นักเรียนไทยมุสลิมควรทบทวนหลักศรัทธา (รุกันอีมาน) หลักปฏิบัติ (รุกันอิสลาม) หรืออ่านบทขอพรในใจ	13.5% $\bar{x}=1.46$ (ไม่มี)	8.1% $\bar{x}=1.27$ (ไม่มี)	8.0% $\bar{x}=1.39$ (ไม่มี)	14.3% $\bar{x}=1.42$ (ไม่มี)
18. การสร้างมัสยิดเพื่อทำละหมาดสามารถสร้างได้ทุกพื้นที่ที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่	12.9% $\bar{x}=1.39$ (ไม่มี)	6.5% $\bar{x}=1.27$ (ไม่มี)	6.6% $\bar{x}=1.46$ (ไม่มี)	17.8% $\bar{x}=1.66$ (ไม่แน่ใจ)
19. กลุ่ม "ตะวะฮฺ" (กลุ่มเผยแพร่ศาสนาอิสลาม) ทำให้เกิดความสามัคคีกับคนต่างศาสนา	19.7% $\bar{x}=1.74$ (ไม่แน่ใจ)	17.5% $\bar{x}=1.84$ (ไม่แน่ใจ)	6.8% $\bar{x}=1.76$ (ไม่แน่ใจ)	43.6 $\bar{x}=2.35$ (ไม่แน่ใจ)
20. ชาวไทยมุสลิมต้องไม่เข้าร่วมในพิธีเผาศพชาวไทยพุทธ	14.1% $\bar{x}=1.41$ (ไม่มี)	20.6% $\bar{x}=1.59$ (ไม่แน่ใจ)	21.6% $\bar{x}=1.82$ (ไม่แน่ใจ)	31.7% $\bar{x}=1.96$ (ไม่แน่ใจ)

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ร้อยละที่เห็นว่ามีและค่าเฉลี่ยตามประเภทกลุ่มตัวอย่าง

ข้อปฏิบัติ	ประชาชน	ข้าราชการ	ประชาชน	ข้าราชการ
	ไทยมุสลิม (N=178)	ไทยมุสลิม (N=65)	ไทยพุทธ (N=76)	ไทยพุทธ (N=110)
21. นักเรียนไทยมุสลิมต้องไม่แสดงความเคารพรูปปั้นในพิธีสวดตักสิล	14.0% $\bar{x}=1.42$ (ไม่มี)	23.8% $\bar{x}=1.60$ (ไม่แน่ใจ)	20.3% $\bar{x}=1.86$ (ไม่แน่ใจ)	26.3% $\bar{x}=1.90$ (ไม่แน่ใจ)
22. ชาวไทยมุสลิมต้องไม่สวมชุดดำในการร่วมแสดงความเสียใจต่อชาวไทยพุทธในการเสียชีวิต	13.0% $\bar{x}=1.45$ (ไม่มี)	26.6% $\bar{x}=1.62$ (ไม่แน่ใจ)	22.4% $\bar{x}=1.93$ (ไม่แน่ใจ)	28.3% $\bar{x}=2.02$ (ไม่แน่ใจ)
23. ชาวไทยมุสลิมสามารถทำความเคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โดยการยืนตรง	23.7% $\bar{x}=1.70$ (ไม่แน่ใจ)	17.5% $\bar{x}=1.59$ (ไม่แน่ใจ)	10.7% $\bar{x}=1.33$ (ไม่มี)	21.3% $\bar{x}=1.62$ (ไม่แน่ใจ)
24. ชาวไทยมุสลิมสามารถเข้าทำความเคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โดยก้มศีรษะเล็กน้อย	26.0% $\bar{x}=1.95$ (ไม่แน่ใจ)	19.4% $\bar{x}=1.69$ (ไม่แน่ใจ)	13.3% $\bar{x}=1.44$ (ไม่มี)	18.2% $\bar{x}=1.61$ (ไม่แน่ใจ)
25. ชาวไทยพุทธสามารถเข้าไปในมัสยิดได้หากได้รับอนุญาตจากผู้ดูแลมัสยิดนั้นๆ	33.3% $\bar{x}=1.93$ (ไม่แน่ใจ)	19.0% $\bar{x}=1.76$ (ไม่แน่ใจ)	13.3% $\bar{x}=1.53$ (ไม่แน่ใจ)	10.1% $\bar{x}=1.55$ (ไม่แน่ใจ)
26. การที่นักเรียนไทยมุสลิมกล่าวสละมแทนคำว่าสวัสดิ์ถือว่าเป็นวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่ง	19.7% $\bar{x}=1.70$ (ไม่แน่ใจ)	18.8% $\bar{x}=1.62$ (ไม่แน่ใจ)	14.7% $\bar{x}=1.60$ (ไม่แน่ใจ)	22.0% $\bar{x}=1.83$ (ไม่แน่ใจ)
โดยภาพรวม	$\bar{x}=1.61$ (ไม่แน่ใจ)	* $\bar{x}=1.62$ (ไม่แน่ใจ)	$\bar{x}=1.66$ (ไม่แน่ใจ)	$\bar{x}=1.87$ (ไม่แน่ใจ)

จากตารางที่ 2 สรุปผลวิจัยได้ตามข้อ 1.2 ดังนี้

1.2 ความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติดังกล่าว พบว่า โดยภาพรวมประชาชนไทยมุสลิม ($\bar{x}=1.61$) ข้าราชการไทยมุสลิม ($\bar{x}=1.62$) ประชาชนไทยพุทธ ($\bar{x}=1.66$) และข้าราชการไทยพุทธ ($\bar{x}=1.87$) ยังไม่แน่ใจว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดต่อกันหรือไม่ เมื่อพิจารณาแต่ละประเด็นพบว่า มีเพียง 1 ประเด็นที่ทุกกลุ่มมีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่าไม่มีความขัดแย้งทางความคิดต่อกันคือ

การเข้าแถวเคารพธงชาติ ขณะที่นักเรียนไทยพุทธสวดมนต์ไหว้พระ นักเรียนไทยมุสลิมควรทบทวนหลักศรัทธา (รุกนอีมาน) หลักปฏิบัติ (รุกนออิสลาม) หรืออ่านบทขอพรในใจ

นอกจากนี้ยังมีอีก 3 ประเด็นที่ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่าไม่มีความขัดแย้งทางความคิดต่อกัน คือ

ถ้าครูและนักเรียน นักศึกษาในห้องเรียนหรือในโรงเรียน เป็นชาวไทยมุสลิมทั้งหมด ต้องให้มีการกล่าวสละมเมื่อพบกันครั้งแรก (ยกเว้นข้าราชการไทยพุทธยังไม่แน่ใจ)

นักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิม สามารถกล่าวคำสวัสดีและยกมือไหว้ครูชาวไทยพุทธได้ (ยกเว้นประชาชนไทยมุสลิมยังไม่แน่ใจ)

การสร้างมัสยิดเพื่อทำละหมาด สามารถสร้างได้ทุกพื้นที่ที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่ (ยกเว้นข้าราชการไทยพุทธยังไม่แน่ใจ)

อีกทั้งยังมีข้อปฏิบัติที่ไม่มีความขัดแย้งทางความคิดต่อกันตามความคิดเห็นของประชาชนไทยมุสลิมอีก 5 ประเด็น ข้าราชการไทยมุสลิม 2 ประเด็น ประชาชนไทยพุทธ 3 ประเด็น ส่วนประเด็นที่เหลือทั้ง 4 กลุ่มยังไม่แน่ใจว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะทำให้มีขัดแย้งทางความคิดต่อกันหรือไม่

2. ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรีตามตัวแปรต่าง ๆ พบว่า (สุเทพ สันติวรานนท์, 2541 : 87-101)

2.1 ประชาชนเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวมากกว่าข้าราชการ ($t=3.94$ $P<.01$)

2.2 ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวมากกว่าผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ ($t=15.86$ $P<.01$)

2.3 ประชาชนไทยในเขตชนบทเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวมากกว่าประชาชนในเขตเมือง ($t=4.01$ $P<.01$)

2.4 ประชาชนไทยมุสลิมในเขตเมืองกับในเขตชนบทเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวไม่แตกต่างกัน ($t=1.74$ $P>.05$)

2.5 ประชาชนไทยมุสลิมในเขตเมืองเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวมากกว่าประชาชนไทยพุทธในเขตเมือง ($t=10.08$ $P<.01$)

2.6 ประชาชนไทยมุสลิมกับข้าราชการไทยมุสลิมเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวมากกว่าประชาชนไทยพุทธและข้าราชการไทยพุทธ ($F=92.20$ $P<.01$)

2.7 ประชาชนไทยพุทธเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวมากกว่าข้าราชการไทยพุทธ

2.8 ประชาชนไทยมุสลิมกับข้าราชการไทยมุสลิมเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวไม่แตกต่างกัน

2.9 ข้าราชการสังกัดกระทรวงกลาโหม เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวมากกว่าข้าราชการสังกัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ และทบวงมหาวิทยาลัย

($F=5.41$ $P<.01$)

2.10 ข้าราชการไทยพุทธสังกัดกระทรวงกลาโหม เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวมากกว่าข้าราชการไทยพุทธสังกัดกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ และทบวงมหาวิทยาลัย ($F=8.03$ $P<.01$)

2.11 ข้าราชการที่มีอายุราชการต่างกัน ($F=.14$ $P>.05$) และข้าราชการไทยพุทธที่มีอายุราชการต่างกัน ($F=.46$ $P>.05$) เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวไม่แตกต่างกัน

2.12 ประชาชนที่มีระดับการศึกษาทางศาสนาอิสลามต่างกันเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าวไม่แตกต่างกัน ($F=.32$ $P>.05$)

3. ผลการเปรียบเทียบความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรีตามตัวแปรต่าง ๆ พบว่า (สุเทพ สันติวรานนท์ และคณะ, 2541 : 87-101)

3.1 ข้าราชการเห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดมากกว่าประชาชน ($t=3.54$ $P<.01$)

3.2 ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ เห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดมากกว่าผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ($t=4.03$ $P<.01$)

3.3 ประชาชนในเขตเมืองกับในเขตชนบทเห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดไม่แตกต่างกัน ($t=1.63$ $P>.05$)

3.4 ประชาชนไทยมุสลิมในเขตเมืองกับในเขตชนบทเห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดไม่แตกต่างกัน ($t=1.32$ $P>.05$)

3.5 ประชาชนไทยมุสลิมในเขตเมืองกับประชาชนไทยพุทธในเขตเมืองเห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดไม่แตกต่างกัน ($t=.11$ $P>.05$)

3.6 ข้าราชการไทยพุทธเห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดมากกว่าประชาชนไทยมุสลิม ประชาชนไทยพุทธและข้าราชการไทยมุสลิม ($F=9.30$ $P<.01$)

3.7 ข้าราชการสังกัดกระทรวงต่าง ๆ ทั้ง 6 กระทรวง เห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดไม่แตกต่างกัน ($F=.93$ $P>.05$)

3.8 ข้าราชการไทยพุทธสังกัดกระทรวงต่าง ๆ

ทั้ง 6 กระทรวง เห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดไม่แตกต่างกัน ($F=1.09$ $P>.05$)

3.9 ข้าราชการที่มีอายุต่างกัน ($F=.09$ $P>.05$)

ข้าราชการไทยพุทธที่มีอายุราชการต่างกัน ($F=1.49$ $P>.05$) เห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดไม่แตกต่างกัน

3.10 ประชาชนที่มีระดับการศึกษาทางศาสนาอิสลามต่างกัน เห็นว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดไม่แตกต่างกัน ($F=.99$ $P>.05$)

4. ความคิดเห็นของผู้นำศาสนาอิสลาม ผู้นำท้องถิ่นมุสลิม และนักวิชาการไทยมุสลิมและนักวิชาการไทยพุทธที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม พบว่า (สุเทพ สันติวารานนท์ และคณะ, 2541 : 124-125)

4.1 ผู้นำศาสนาอิสลาม ผู้นำท้องถิ่นมุสลิม และนักวิชาการไทยมุสลิมและไทยพุทธส่วนใหญ่เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา ยกเว้นบางกลุ่มในบางประเด็นที่ไม่เห็นด้วย เช่น การยืนตรงและการก้มศีรษะเล็กน้อยต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

4.2 ผู้นำศาสนาอิสลาม ผู้นำท้องถิ่นมุสลิม และนักวิชาการไทยมุสลิมและไทยพุทธส่วนใหญ่เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติที่ไม่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา ยกเว้นบางกลุ่มในบางประเด็นที่ไม่เห็นด้วย เช่น การกำหนดให้สถานศึกษาและสถานที่ราชการหยุดในวันศุกร์และวันเสาร์ การให้ศอ.บต. เป็นหน่วยงานในการพิจารณาหนังสือที่มีข้อความบางตอนขัดกับหลักศาสนาอิสลาม กิจกรรมทางศาสนาหลังจากเข้าแถวเคารพธงชาติ และการเข้าไปในมัสยิดของชาวไทยพุทธ

อภิปรายผล

1. ความคิดเห็นของประชาชนและข้าราชการที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี

1.1 จากผลวิจัยพบว่า โดยภาพรวมประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิมเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ทั้งนี้เพราะมุสลิมยึดถือในหลักคำสอนของศาสนาอิสลามและใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งผลวิจัยนี้ สอดคล้องกับ เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2535 : 8) ที่ได้สรุปไว้ว่ามุสลิมนั้นยึดมั่นในหลักศรัทธาและหลักปฏิบัติ

อันจะนำไปสู่วิถีการดำเนินชีวิตที่ตั้งอยู่บนหลักศาสนา เพราะอิสลามได้ให้คำสอนอันเป็นธรรมนูญแห่งชีวิตแก่มนุษย์ หรือ "Code of Life" ดังนั้น ผลวิจัยจึงชี้ให้เห็นชัดเจนว่า การปฏิบัติใดๆ ที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม มุสลิมย่อมเห็นด้วยและปฏิบัติตามด้วยความยินดี

1.2 จากผลวิจัย พบว่า โดยภาพรวมประชาชนและข้าราชการไทยพุทธ ยังไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม

จากผลการวิจัยเห็นได้ว่า ในขณะที่ประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิมเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าว แต่ประชาชนและข้าราชการไทยพุทธมีความไม่แน่ใจ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าประชาชนและข้าราชการไทยพุทธไม่ทราบแนวปฏิบัติตามหลักศาสนาอิสลาม จึงไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าว

1.3 จากผลวิจัยพบว่า ข้าราชการไทยพุทธไม่เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติที่วินิจฉัยว่า สถานศึกษาและสถานที่ราชการควรหยุดในวันศุกร์และวันเสาร์ เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวไทยมุสลิมไปละหมาดในวันศุกร์

การที่ข้าราชการไทยพุทธไม่เห็นด้วยกับข้อปฏิบัตินี้ เป็นไปได้ว่าการหยุดราชการและสถานศึกษาในวันศุกร์ไม่เป็นสากล ซึ่งประเทศอื่นๆ ในโลกส่วนใหญ่มีการหยุดสถานที่ราชการในวันเสาร์-อาทิตย์ ดังนั้นการหยุดราชการในวันศุกร์-เสาร์ จึงอาจจะก่อให้เกิดความเสียหายในการติดต่อกับต่างประเทศได้ อย่างไรก็ตาม การที่ข้าราชการชาวไทยพุทธไม่เห็นกับข้อปฏิบัติดังกล่าว สอดคล้องกับความเห็นของผู้นำศาสนาอิสลามซึ่งได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกที่ว่าไม่เห็นด้วยกับการหยุดในสถานศึกษา เนื่องจากนักเรียนใช้เวลาดังกล่าวในการเที่ยวเตร่แทนที่จะใช้เวลาในช่วงดังกล่าวไปละหมาดแต่เพื่อแก้ปัญหาในข้อปฏิบัติดังกล่าว และเปิดโอกาสให้พี่น้องชาวไทยมุสลิมได้ปฏิบัติตามหลักศาสนา สถานที่ราชการ และสถานศึกษาในพื้นที่ที่มีพี่น้องชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่มาก โดยเฉพาะ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ควรจะมีการหยุดกิจกรรมต่างๆ เช่น การเรียนการสอน การกำกับห้องสอบ เป็นต้น ในวันศุกร์ช่วง 12.00-14.00 น. เพื่อเปิดโอกาสให้พี่น้องชาวไทยมุสลิมได้ไปละหมาดในช่วงเวลาดังกล่าว

1.4 จากผลวิจัย พบว่า ทั้งข้าราชการไทยมุสลิมและข้าราชการไทยพุทธ เห็นด้วยตรงกันกับข้อปฏิบัติ 2 ข้อ

ที่วินิจฉัยว่า นักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิมสามารถนำดอกไม้ มอบแก่ครูเพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูรู้คุณได้ และนักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิมสามารถกล่าวคำสวัสดีและยกมือไหว้ ครูชาวไทยพุทธได้

จากผลวิจัยเห็นได้ว่า ทั้งข้าราชการไทยมุสลิม และไทยพุทธต่างให้ความสำคัญต่อครู ต่างก็ยกย่องครู และแสดงความกตัญญูต่อครู ซึ่งจัดเป็นวัฒนธรรมไทยที่ดี อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับนักวิชาการชาวไทยมุสลิม ได้ให้ความเห็นไว้ว่าการแสดงความกตัญญูต่อครูสามารถกระทำได้ แต่ต้องระวังเรื่องดอกไม้ จะต้องหลีกเลี่ยงการใช้ดอกไม้ที่เป็นสัญลักษณ์ของศาสนาพุทธ คือ ดอกบัว อีกทั้งยังต้องระวังกิริยาในการแสดงความเคารพ และกตัญญู กล่าวคือ ต้องหลีกเลี่ยงการคุกเข่า เพราะไม่ถูกต้องตามศาสนบัญญัติ

การกล่าวคำสวัสดี และการยกมือไหว้ครูชาวไทยพุทธของนักเรียนไทยมุสลิมนั้น สามารถกระทำได้ ทั้งนี้เพราะการกล่าวคำสวัสดี จัดเป็นวัฒนธรรมไทย ซึ่งไม่ได้มาจากศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ส่วนการยกมือไหว้ครูนั้น เป็นการแสดงกิริยาทักทายเมื่อพบเจอกันเท่านั้น ไม่ได้มีความหมายเป็นอย่างอื่น

2. ความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี

2.1 จากผลการวิจัย พบว่า โดยภาพรวมทั้งประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิม และไทยพุทธ ไม่แน่ใจว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดต่อกันหรือไม่

จากผลวิจัยข้อที่ 1 ที่พบว่าโดยภาพรวมชาวไทยมุสลิมทั้งประชาชนและข้าราชการ เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าว ในขณะที่ชาวไทยพุทธทั้งประชาชนและข้าราชการต่างไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยหรือไม่กับข้อปฏิบัติดังกล่าว ผลวิจัยนี้ชี้ให้เห็นถึงความยืดหยุ่นและความใจกว้างของกลุ่มชนต่างศาสนาในสังคมเดียวกันทำให้ไม่ทำให้เกิดความขัดแย้งโดยภาพรวมที่ชัดเจน และเป็นไปได้ว่าพี่น้องไทยมุสลิมเองซึ่งเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติ ยังไม่แน่ใจว่าหากมุสลิมมีความจำเป็นต้องปฏิบัติตามศาสนบัญญัติ พี่น้องชาวไทยพุทธจะคิดอย่างไร เช่นเดียวกันชาวไทยพุทธทั้งประชาชนและข้าราชการ ซึ่งไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยหรือไม่

ไม่เห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าว ทั้งนี้เพราะไม่ได้ทราบแนวปฏิบัติตามศาสนาอิสลามมากนัก อีกทั้งไม่ทราบว่าหากพี่น้องไทยมุสลิมต้องปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติตามแนวปฏิบัติดังกล่าวจะเกิดผลอย่างไร ทำให้ผลการสำรวจความขัดแย้งทางความคิดที่เกิดจากข้อปฏิบัติจึงออกมาในลักษณะไทยมุสลิมและไทยพุทธ ต่างก็ไม่แน่ใจว่าจะก่อให้เกิดความขัดแย้งต่อกันหรือไม่ อย่างไรก็ตาม ระดับความไม่แน่ใจว่าจะมีความขัดแย้งทางความคิดต่อกันหรือไม่จะดำรงอยู่ได้นานมากน้อยเพียงใด เป็นเรื่องที่รัฐจำเป็นต้องให้ความสำคัญ ทั้งนี้เพราะระดับความไม่แน่ใจอาจแปรเปลี่ยนเป็นความขัดแย้งหรือความไม่ขัดแย้งก็ได้ ขึ้นอยู่กับบทบาทของรัฐ ซึ่งรัฐจำเป็นต้องเข้าไปส่งเสริมความเข้าใจอันดีต่อพี่น้องชาวไทยมุสลิม และชาวไทยพุทธบนรากฐานของการ "เรารู้เขา เขารู้เรา" นั่นคือ ทั้งชาวไทยมุสลิมและชาวไทยพุทธ ต่างจำเป็นต้องศึกษาแนวปฏิบัติตามหลักศาสนาของกันและกัน และนำมาประยุกต์ใช้ให้ถูกต้องหรือสอดคล้องตามหลักของแต่ละศาสนาเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน

2.2 จากผลวิจัย พบว่า ทั้งประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิมและไทยพุทธ มีความเห็นที่สอดคล้องตรงกันว่า ข้อปฏิบัติที่วินิจฉัยว่า "ในการเข้าแถวเคารพธงชาติ ขณะที่นักเรียนไทยพุทธสวดมนต์ไหว้พระ นักเรียนไทยมุสลิมควรทบทวนหลักศรัทธา (รุกนฮีมาน) หลักปฏิบัติ (รุกน-อิสลาม) หรืออ่านบทขอพรในใจ" ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดต่อกัน

ผลวิจัยนี้ สอดคล้องกับผลการวิจัยที่พบว่า ทั้งชาวไทยมุสลิมและชาวไทยพุทธต่างเห็นด้วยกับข้อปฏิบัติดังกล่าว ทั้งนี้เนื่องจากทั้งชาวไทยมุสลิมและชาวไทยพุทธ ต่างก็เห็นว่า การนับถือศาสนาเป็นเรื่องส่วนตัวและเป็นสิทธิของแต่ละบุคคล ซึ่งต่างก็สามารถปฏิบัติตามศาสนบัญญัติของแต่ละศาสนาได้

2.3 จากผลการวิจัย พบว่า เฉพาะประชาชนชาวไทยมุสลิมยังไม่แน่ใจว่าข้อปฏิบัติที่วินิจฉัยว่า "นักเรียน นักศึกษาชาวไทยมุสลิมสามารถกล่าวคำสวัสดี และยกมือไหว้ครูชาวไทยพุทธได้" จะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดต่อกันหรือไม่

ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า ประชาชนชาวไทยมุสลิมไม่แน่ใจว่าข้อปฏิบัติดังกล่าวจะถูกต้องตามศาสนบัญญัติหรือไม่ อีกทั้งยังไม่แน่ใจว่า การกล่าวคำสวัสดีและการยก

มือไหว้เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาพุทธหรือไม่ ดังนั้นจึงไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าจะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดต่อกันหรือไม่

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

1.1 ผู้เกี่ยวข้องควรสร้างความเข้าใจกับประชาชนและข้าราชการไทยมุสลิม เกี่ยวกับข้อปฏิบัติที่ยังไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยหรือไม่ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ 10 ข้อเกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้

- 1) การมอบดอกไม้ให้แก่ครูของนักเรียนนักศึกษาไทยมุสลิม (เฉพาะประชาชนไทยมุสลิม)
- 2) การมอบธูปเทียนให้แก่ครูของนักเรียนนักศึกษาไทยมุสลิม (เฉพาะประชาชนไทยมุสลิม)
- 3) การใช้อัล-กูรอานเพื่อสาบานตัว
- 4) การหยุดสถานศึกษาและสถานที่ราชการในวันศุกร์และวันเสาร์ (เฉพาะข้าราชการไทยมุสลิม)
- 5) การกล่าวคำสวัสดีและยกมือไหว้ครูชาวไทยพุทธ (เฉพาะประชาชนไทยมุสลิม)
- 6) กลุ่มตะวะฮฺ (เฉพาะข้าราชการไทยมุสลิม)
- 7) การทำความเคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยการยืนตรง (เฉพาะประชาชนไทยมุสลิม)
- 8) การทำความเคารพต่อพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยก้มศีรษะเล็กน้อย
- 9) การเข้าไปในมัสยิดของชาวไทยพุทธ
- 10) การกล่าวสลามแทนคำว่าสวัสดีของนักเรียนไทยมุสลิม (เฉพาะประชาชนไทยมุสลิม)

1.2 ผู้ที่เกี่ยวข้องควรสร้างความเข้าใจกับประชาชนและข้าราชการไทยพุทธเกี่ยวกับข้อปฏิบัติที่ยังไม่เห็นด้วย (1 ข้อ) หรือไม่แน่ใจว่าจะเห็นด้วยหรือไม่ (18 ข้อ) รวมเป็นข้อปฏิบัติ 19 ข้อ เกี่ยวกับ

- 1) การไม่ต้องยืนขึ้นของชาวไทยมุสลิม ขณะที่ประธานจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย
- 2) การไม่ต้องรำไหว้ครูโดยการกราบของนักเรียน นักศึกษาไทยมุสลิม
- 3) การมอบธูปเทียนให้แก่ครู
- 4) การให้ผู้นำศาสนาเป็นผู้กำหนดบทขอพร (ดูอาฮฺ) เอง

5) การไม่ต้องเชิญชาวไทยมุสลิมเข้าในพิธีหรือร่วมทำบุญในพิธีต่างๆ

6) การไม่ต้องนำพวงมาลาไปถวายบังคมพระบรมรูป

7) การแต่งกายตามเครื่องแบบต่างๆ เพื่อความเหมาะสมของชาวไทยมุสลิม

8) การไม่ให้มีการแห่สุภาพสตรี

9) การแต่งรถประกวดห้ามแต่งเป็นรูปสัตว์ต่างๆ

10) การหยุดสถานศึกษาและสถานที่ราชการในวันศุกร์และเสาร์ (ประชาชนไทยพุทธไม่แน่ใจและข้าราชการไทยพุทธไม่เห็นด้วย)

11) ความไม่เหมาะสมของพระราชกฤษฎีกากฎกระทรวง และระเบียบต่างๆ เกี่ยวกับศาสนาอิสลาม

12) การกล่าวสลามเพื่อพบกันครั้งแรก (เฉพาะข้าราชการไทยพุทธไม่แน่ใจ)

13) ศอ.บต. ควรจัดตั้งกรรมการพิจารณาหนังสือที่ขัดกับหลักศาสนาอิสลาม

14) การสร้างมัสยิดเพื่อทำละหมาด

15) กลุ่มตะวะฮฺ

16) การไม่เข้าร่วมในพิธีเผาศพชาวไทยพุทธ

17) การไม่แสดงความเคารพรูปปั้นในพิธีสดุดีลูกเสือของนักเรียนไทยมุสลิม

18) การไม่ต้องสวมชุดดำในการร่วมแสดงความเสียใจในการเสียชีวิต

19) การกล่าวสลามแทนคำว่าสวัสดี

1.3 จากผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ขอเสนอแนะให้ผู้ที่เกี่ยวข้องควรสร้างความเข้าใจ โดยเน้นกลุ่มต่อไปนี้เป็นอันดับแรก คือ ประชาชนไทยพุทธและข้าราชการไทยพุทธ โดยเฉพาะข้าราชการไทยพุทธสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย กระทรวงศึกษาธิการ และกระทรวงสาธารณสุข ตามลำดับ

1.4 ในการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงข้อปฏิบัติหรือสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับข้อปฏิบัติให้กับประชาชนและข้าราชการทั้งไทยมุสลิมและไทยพุทธ ควรคำนึงถึงเงื่อนไขเพิ่มเติมหรือสิ่งที่ไม่เห็นด้วยหรือไม่แน่ใจของผู้นำศาสนาอิสลาม ผู้นำท้องถิ่นมุสลิม และนักวิชาการไทยมุสลิมและไทยพุทธซึ่งได้เสนอแนะไว้จากผลการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

2. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ

รัฐควรหาข้อปฏิบัติที่ถูกต้องและชัดเจนเพื่อขจัดความขัดแย้งทางความคิดที่อาจจะเกิดขึ้นจากข้อปฏิบัติดังกล่าว โดยเฉพาะ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ คือ จังหวัดนราธิวาส ยะลา ปัตตานี และสตูล ดังนี้

2.1 ควรมีการบูรณิเทศข้าราชการหรือบุคลากรของรัฐทุกกระทรวง ทบวง กรม ก่อนจะปฏิบัติงานในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อจะได้ทราบข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลามตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี ทราบวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของประชาชนใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้

2.2 ปรับปรุงพิธีเปิด-ปิด การอบรม ประชุม สัมมนาโดยไม่ต้องเอาพิธีทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเสมอภาคทางศาสนา

2.3 ควรมีการปรับปรุงหลักสูตรให้เหมาะสมกับท้องถิ่น เพื่อไม่ให้กระทบต่อการปฏิบัติตามหลักศาสนา

2.4 หาแนวปฏิบัติที่ชัดเจนในการอยู่ร่วมกันในสังคมโดยเปิดโอกาสให้ทุกคนปฏิบัติตามศาสนาบัญญัติของแต่ละศาสนาได้ ซึ่งสิทธิดังกล่าวนี้ได้รับไว้แล้วในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ดังนั้นแนวปฏิบัติในสังคม ไม่ว่าจะเป็นพิธีการใดๆ ก็ตาม จำเป็นต้องเป็นกลาง และเกิดความเสมอภาคทางศาสนา อีกทั้งสร้างความเข้าใจ ไม่ให้เอาความได้เปรียบทางศาสนามาเรียกร่องสิทธิในอันที่จะเอาเปรียบเพื่อนร่วมชาติที่นับถือศาสนาอื่น

2.5 รัฐควรให้ความสนใจในการหาจุดร่วม สงวนจุดต่างจากชนชาติต่างศาสนา เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพ (unity) ของชาติ ซึ่งอาจจะต้องมีการสร้างวัฒนธรรมไทยท่ามกลางความหลากหลายของชนต่างศาสนาให้เป็นหนึ่ง และเร่งทำความเข้าใจแก่ประชาชนเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

2.6 รัฐควรให้ความสนใจการสร้าง ความเข้าใจของชนในชาติ บนรากฐานของการ "เรา รู้เขา เขา รู้เรา" และปรับตัวเข้าหากันให้ถูกต้องตามแนวศาสนาของตน โดยเฉพาะข้าราชการซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐและเป็นกลไกที่สำคัญของรัฐ

ในการให้บริการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาเรื่องราวต่างๆ ให้ "รู้เขา" ผู้ซึ่งเป็นผู้รับบริการหรือผู้ต่างศาสนา อีกทั้งยังต้องให้ข้าราชการทำหน้าที่สร้างความเข้าใจของชนในชาติด้วย

3. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัดด้านงบประมาณ จึงทำได้ขอบเขตจำกัดเพียงกรณีศึกษา ดังนั้น เพื่อให้ผลการวิจัยถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้นควรขยายขอบเขตการวิจัยให้ครอบคลุมทั้ง 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้คือ นราธิวาส ยะลา ปัตตานี และสตูล

บรรณานุกรม

- ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้. 2527. ภาพข่าว ทักซิณ. กรุงเทพฯ : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- , ม.ป.ป. สรุปผลการดำเนินงานประจำปี 2537. ยะลา : ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้.
- สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ. 2539. เอกสารประกอบการสัมมนาเพื่อประเมินผลการปฏิบัติตามนโยบายความมั่นคงแห่งชาติในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้. ม.ป.ท. : สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ
- สำนักจุฬาราชมนตรี. ม.ป.ป. ศาสนาอิสลามในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาราชมนตรี.
- สุเทพ สันติวรานนท์ และคณะ. 2541. รายงานการวิจัยเรื่องความคิดเห็นของประชาชนและข้าราชการในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีต่อข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม ตามคำวินิจฉัยของจุฬาราชมนตรี กรณีศึกษาในอำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. 2535. วัฒนธรรมอิสลาม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ทางนำ.
- Norusis, Marija J. 1990. SPSS/PC+™ 4.0 Installation Guide for the IMB PC/XT/AT and PS/2 Chicago : SPSS Inc.
- Norusis, Marija J. 1990. SPSS/PC+Statistics™ 4.0 for the IMB PC/XT/AT and PS/2 Chicago : SPSS Inc.